

Maciej Motak*

DZIEŁO ARCHITEKTURY W MIEŚCIE WSPÓŁCZESNYM NA TLE WYBRANYCH POGLĄDÓW POWOJENNYCH HISTORYKÓW URBANISTYKI

WORK OF ARCHITECTURE IN THE CONTEMPORARY CITY AGAINST THE BACKGROUND OF SELECTED URBAN HISTORIANS' VIEWS

Im bardziej historyczne miasto, tym większe zainteresowanie towarzyszy jego nowym dziełom architektury. Przeszłość miast badana jest przez historyków urbanistyki, jego teraźniejszość – przez specjalistów z wielu dziedzin, w tym krytyków architektury. W artykule krótko scharakteryzowano wybrane opinie uznanych polskich i zagranicznych historyków urbanistyki na temat współczesnej architektury wprowadzanej do miast historycznych.

Słowa kluczowe: urbanistyka, architektura, historia, współczesność

The more historic city, the bigger interest enjoyed by its new works of architecture. The past of cities is described by historians of urban design, the contemporary by specialists in many fields including architecture critics. In the article a number of opinions by renowned Polish and foreign historians on contemporary architecture introduced into historic cities was selected and shortly discussed.

Keywords: urban-planning, town-planning, architecture, past, contemporary

Im miasto jest starsze oraz bogatsze w dobrze zachowane formy urbanistyczne i obiekty zabytkowe, tym większe zainteresowanie spotyka dzieła architektury powstające w nim współcześnie – zarówno ze strony środowiska architektów, jak również szerokiej publiczności i środków masowego przekazu. Dotyczy to w szczególności obiektów sytuowanych w historycznej, od dawna ukształtowanej tkan-

ce miejskiej, takich jak „tańczący budynek” pośród stuletnich kamienic przy nadweltańskim bulwarze w Pradze (F. Gehry i V. Milunić, 1995–1996, il. 3), przeszklona „piramida” na dziedzińcu renesansowo-barokowego Luwru w Paryżu (I. M. Pei, 1983–1993), muzeum Zagłady w ścisłym centrum późnobarokowego Waszyngtonu (J. I. Freed, 1986–1993), nie istniejące już dwa wieżowce World Trade Center

* Motak Maciej, dr inż. arch., Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków.

1. Panorama miasta San Gimignano od strony południowej (1999) / Skyline of San Gimignano as seen from the south (1999) 2. Panorama Dolnego Manhattanu w Nowym Jorku od strony południowej (1992) / Skyline of New York's Lower Manhattan as seen from the south (1992) 3. Widok bulwaru Rašínovo w Pradze od strony północnej (2000) / View of Rašínovo boulevard in Prague as seen from the north (2000) Fotografie autora / Photo by author

w najstarszej części Nowego Jorku (M. Yamasaki, 1970–1977, il. 2). W rzadszych wypadkach również wielkie zainteresowanie towarzyszy dziełom w mniej historycznym kontekście miejskim.

W obrębie dawnego Krakowa lokacyjnego zwanego Starym Miastem, najcenniejszej części Krakowa dzisiejszego, po II wojnie światowej powstały zaledwie cztery nowe obiekty kubaturowe o większej skali [1]. Dwa z nich wzbudziły znaczne zainteresowanie i zarazem kontrowersję, doczekały się też szczegółowych opracowań i interpretacji. W latach 60. był to tzw. Bunkier Sztuki – pawilon wystawowy Biura Wystaw Artystycznych przy Plantach (K. Tołczko-Różyska, 1959–1965) [2]. W minionym roku – tzw. Pawilon Wyspiański 2000 – obiekt wystawowo-informacyjny przy placu Wszystkich Świętych (K. Ingarden, 2006–2007) [3]. Nieco liczniejsze były przebudowy i rozbudowy istniejących obiektów, często połączone ze zmianą ich dotychczasowej funkcji, a także nowe obiekty małej architektury. Na terenie dawnego miasta lokacyjnego Kazimierza, zespołu niemal równie cennego, lecz znacznie mocniej doświadczonego przez historię wyburzeniami aniżeli Stare Miasto, w okresie powojennym powstało kilkadziesiąt nowych budynków, co zarazem automatycznie zmniejszyło wyjątkowość pojedynczego dzieła. Poszczególne realizacje na obszarze miast lokacyjnych nie wpłynęły znacząco na ukształtowaną od dawna sylwetkę zabytkowego Krakowa, zdominowaną przez Wzgórze Wawelskie i jego zabudowę. Uległa ona natomiast istotnym przemianom skutkiem zlokalizowania licznych obiektów oraz dużych zespołów mieszkaniowych i przemysłowych w obrębie całego miasta bez należytego uwzględnienia ich wpływu na panoramę zabytkowego śródmieścia [4].

Genezę i zasady rozwoju miast opisują historycy urbanistyki. Ich współczesność, dalszy rozwój oraz będące elementem tego rozwoju nowe dzieła architektury – specjaliści z wielu dziedzin, a wśród nich

teoretycy i krytycy architektury oraz specjaliści z dziedziny ochrony zabytków. Historycy urbanistyki, piszący w okresie powojennym – tacy jak Leonardo Benevolo, Ernst Egli, Erwin Anton Gutkind, Spiro Kostof, Anthony Edwin James Morris, John William Repts, James E. Vance, a w Polsce m.in. Mieczysław Książek, Waclaw Ostrowski, Tadeusz Tołwiński, Teresa Zarębska – z założenia zajmowali się przede wszystkim przeszłością miast [5]. Niemniej jednak w ich publikacjach zazwyczaj nie brakuje odniesień do problemów współczesnych, takich jak zachowanie urbanistycznego dziedzictwa oraz możliwości jego ewentualnego przekształcenia bądź wzbogacenia.

Spiro Kostof (1936–1991), profesor uniwersytetu Berkeley w San Francisco, jest autorem szeroko zakrojonych opracowań dotyczących elementów i zasad budowy miasta historycznego [6]. Poświęcił w nich sporo uwagi współczesnej panoramie miasta, zwłaszcza znaczeniu świeckich i sakralnych obiektów wysokich dla jej kształtowania. Zauważył on, że w okresach historycznych *od zigguratu po wieżę Eiffla ... w średniowiecznych dzwonnicach ani w kopule Kapitolu nikt nie mieszkał ani nie pracował*; podkreślało to oczywiście ich rolę symboliczną. Od różniła je to od koncepcji większości współczesnych budynków wysokich – drapaczy chmur o funkcji biurowej bądź mieszkalnej – dla których jedyną analogią mogą być, do pewnego stopnia, średniowieczne wieże mieszkalno-obronne (il. 1). Panoramy miejskie, będące wdzięcznym tematem już dla malarzy późnośredniowiecznych i zwłaszcza nowożytnych, a także obiektem wszechstronnego zainteresowania ich mecenasów, zyskały ogromnie na popularności dzięki upowszechnieniu druku, a w szczególności fotografii, co poszerzyło grono ich odbiorców i umożliwiło indywidualny zapis. Kostof omówił dwudziestowieczne zasady kształtowania panoramy miejskiej, zwłaszcza poglądy i intencje ich projektantów oraz ewolucję ograniczania wysokości i kształtu nowych obiektów wysokich. Przytoczył liczne przykłady

z miast amerykańskich, niemieckich (z czasów hitlerowskich i powojennych), rosyjskich (z czasów sowieckich), włoskich, francuskich, a także polskich (Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie oraz odbudowanego ratusza w Gdańsku). Jako ważki przykład przywołał działania miasta Melbourne z 1979 roku, w którym ubolewano nad brakiem charakterystycznych elementów w panoramie tego miasta oraz postulowano ich stworzenie celem wzmocnienia poczucia tożsamości u mieszkańców i jego międzynarodowego znaczenia. Niewątpliwym był tu wpływ innej australijskiej metropolii – Sydney, która ogromnym kosztem wzniosła gmach opery – jedno z najbardziej rozpoznawalnych dzieł architektury na świecie (J. Utzon, 1956–1973). W konkluzji Kostof nazwał miasto *najbardziej skomplikowanym dziełem, jakie stworzyliśmy...nakładającym na nas zbiorową odpowiedzialność za kuratelę nad jego projektowaniem* [7].

Wacław Ostrowski (1907–1990), profesor Politechniki Warszawskiej, jest autorem składającego się z kilkudziesięciu esejów tematycznych podręcznika historii urbanistyki [8]. Kilkakrotnie posłużył się w niej nie tracącymi aktualności poglądami Marca Antoine’a Laugiera, XVIII-wiecznego teoretyka architektury i urbanistyki, zalecającego *jednolitość w detalu i twardość w całości w opozycji do mdłej dokładności i zimnej jednostajności, które powodują, że żalujemy nieporządku dawnych miast*. Omawianej tematyce Ostrowski poświęcił również jeden z rozdziałów swojej wcześniejszej książki [9]. Jednoznacznie stwierdza w nim, że *budynki nowe powinny odpowiadać współczesnym zasadom kształtowania architektury, chociaż oczywiście mogą pojawić się wyjątki gdy chodzi o odbudowę obiektu istniejącego kiedyś w danym miejscu czy też o odtworzenie krajobrazu miejskiego z tych czy innych powodów zniekształconego*. Możliwe wtedy jest uciekanie się do pastiszu, którego wprowadzanie (np. w niektórych odbudowanych kamienicach w Warszawie i Gdańsku) jest

podejściem bardziej uzasadnionym w środowisku historycznym, aniżeli kontrast egzemplifikowany budynkiem o płaskim dachu przy placu Zamkowym w Warszawie. Ostrowski krytycznie odniósł się do jednego z nielicznych jeszcze w trakcie pisania książki warszawskich drapaczy chmur – wieżowca rysującego się ponad *panoramą warszawskiej Starówki od strony Wisły, która zasługiwała na to, by ją „opancerzyć” przed zniekształceniem*. Najnowsze przekształcenia urbanistyczne śródmieścia Warszawy wskazują na to, że w ostatnim ćwierćwieczu opinia ta również nie została należycie doceniona.

Z poglądami Ostrowskiego współbrzmi ogólniejsza opinia Leonardo Benevolo (ur. 1923), profesora uniwersytetu w Palermo, autora wielu prac poświęconych urbanistyce historycznej, m.in. obszernej historii urbanistyki światowej [10]. W książce poświęconej dziejom urbanistyki europejskiej zauważył on m.in.: *by zachować przedmioty nieożywione wystarczająco prace konserwatorskie i miejsce w muzeum, lecz by zachować miasta, musi zostać przywrócona harmonijna proporcja interesów i podejmowanych decyzji, która sprawia, że struktury przestrzenne i społeczne miasta zgodne są ze sobą, chociaż oczywiście właśnie w Europie ... daremnym zamiarem byłaby chęć powrotu do metod i form zaczerpniętych z przeszłości, z której wyszliśmy dawno temu*. Autor, uznający arystotelesowski ideał miasta, wskazał, słusznie lecz nieco idealistycznie, *drogę wiecznego pośrednika, dążącego do perfekcji stopniowo, w sposób wolny od ograniczeń*. Trafnie zauważył, że *w krajach wschodnioeuropejskich fakt nacjonalizacji ziemi nie tylko nie przyczynił się do poprawy wyglądu miast, ale wręcz zniszczył ich podstawowy charakter, pomimo wysiłków zmierzających do racjonalnego planowania odgórnego – widocznych przede wszystkim w Polsce, jak również perfekcyjnej ochrony wybranych zespołów miejskich – widocznych zwłaszcza w byłej Czechosłowacji, lecz trudnych do utrzymania w zmienionych uwarunkowaniach* [11].

Przytoczone poglądy Kostofa, Ostrowskiego i Benevolo, poparte przez autorów setkami konkretnych przykładów miast historycznych oraz ich mniej lub bardziej szczegółowymi analizami, podobnie jak opinie wielu innych badaczy historii urbanistyki, pozostają zasadniczo zbieżne z poglądami większości autorów omawiających zagadnienia relacji urbanistyki (w tym urbanistyki historycznej) oraz nowej kreacji architektonicznej z rozmaitych perspektyw, których istotnymi przykładami mogą być książki Philipa Jodidio i Diane Ghirardo, a w Polsce Kazimierza Wej-

cherta i Andrzeja Kadłuczki [12]. Również historycy urbanistyki dopuszczają ich ograniczone przekształcenie i ewentualne wzbogacenie, przy zachowaniu określonych reguł postępowania – w szczególności dotyczy to ochrony istniejących wartości, ale również zaznaczenia czasu powstania nowych dzieł. Ponadto, a raczej przede wszystkim, dostarczają obszernej informacji na temat zasad i reguł formowania miasta w przeszłości, stanowiącej jeden z elementów wiedzy niezbędnej również do jego kształtowania współczesnego.

PRZYPISY

[1] M. Motak, *Architektura Krakowa 1989-2004. Nowe realizacje w kontekście miasta historycznego*, Kraków 2007.
 [2] P. Winskowski, M. Przewłocki, *Pawilon Wystawowy BWA (Bunkier Sztuki) w Krakowie w nurcie architektury rzeźbiarskiego modernizmu połowy XX wieku*, Kraków 2002.
 [3] L. Kępa, *Próba czasu, czyli jak budynek wchodzi do kanonu architektury – na przykładzie Pawilonu Wyspiański 2000*, *Architektura-Murator*, (169) 10/2008 Warszawa.
 [4] K. Dąbrowska-Budzilo, *Wśród panoram Krakowa. O przemianach widoków i o tym jak je ocalić*, Kraków 1990.
 [5] M.in.: E. Egli, *Geschichte des Staedtebaues*, t. I-III, Zuerich-Stuttgart 1962-1967; E. A. Gutkind, *International History of City Development*, t. 1-8, New York 1964-1972; A. E. J. Morris, *History of Urban Form*, New York 1972; J. W. Reys, *The Making of Urban America. A History of City Planning in the United States*, Princeton, wyd. 2 1992; J. E. Vance, *The Continuing City. Urban Morphology in Western Civilization*, Baltimore 1990; T. Tolwiński, *Urbanistyka*, t. 1: *Miasta*

historyczne, t. 2: *Budowa miasta współczesnego*, wyd. 3, Warszawa 1947-1948.
 [6] S. Kostof, *The City Assembled, Elements of Urban Forms through History*, Boston 1992.
 [7] S. Kostof, *The City Shaped. Urban Patterns and Meanings Through History*, London 1991, s. 279, 318 i 335.
 [8] W. Ostrowski, *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*, Warszawa 1996, s. 240 i 243.
 [9] W. Ostrowski, *Zespoły zabytkowe a urbanistyka*, Warszawa 1980, s. 155.
 [10] L. Benevolo, *Storia della Citta*, Milano 1976.
 [11] L. Benevolo, *Miasto w dziejach Europy*, przekład H. Cieśla, Warszawa 1995, s. 222 i 232.
 [12] M.in.: D. Ghirardo, *Architektura po modernizmie*, przekład M. Motak i M. Urbańska, Toruń-Wrocław 1999; P. Jodidio, *Nowe formy. Architektura lat 90. XX wieku*, przekład M. Motak, Warszawa 1998; A. Kadłuczka, *Ochrona zabytków architektury*, Kraków 2001; K. Wejchert, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, wyd. 2, Warszawa 1984.